

Ervin Dolenc, **Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnami**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010, 336 strani (zbirka Razpoznavanja/Recognitiones).

Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnami je znanstvena monografija, ki je novembra 2010 izšla v zbirki Inštituta za novejšo zgodovino Razpoznavanja-Recognitiones, v kateri so zbrana poglobljena zgodovinopisna razmišljanja pokojnega dr. Ervina Dolenca – zgodovinarja, znanstvenega svetnika na Inštitutu za novejšo zgodovino, filozofa, pisca šolskih učbenikov, sodelavca zgodovinske komisije pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije, predsednika komisije za podelitev nagrade Klio pri Zvezi zgodovinskih društev Slovenije, ljubitelja lokalne zgodovine, urednika, neutrudljivega sogovornika, prijatelja, kolega, očeta itd. Navesti je možno številne oznake in opredelitve, kar priča o doživetem in angažiranem življenju. O Ervinu, njegovem življenju in delu so svoje misli strnili Petra Svoljšak¹, Aleš Gabrič², Jurij Perovšek³, Bojan Godeša in Žarko Lazarevič⁴.

Dolencovo temeljno delo kulturno-historične zgodovine je mogoče razdeliti v dva temeljna problemska sklopa: kulturni boj med idejno-nazorskima taboroma ter vprašanja avtonomnosti izobražencev-intelektualcev. S problematike kulturnega boja med obema svetovnimi vojnami je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani obranil disertacijo, ki je kot znanstvena monografija izšla 1995. Drugi vsebinski sklop pa je Dolenc raziskoval na dveh ravneh – v odnosu izobražencev do upravno-kulturne opredelitve za avtonomni kulturni razvoj ali koncept integralnega jugoslovanstva ter na področju heterogenosti obeh idejno-nazorskih taborov. Pri tem velja izpostaviti njegovo oceno, da je kljub zunanjem videzu kulturni boj pomembnejše vprašanje od opredelitve za avtonomni kulturni razvoj ali jugoslovanski integralni kulturni razvoj, kljub večji medijski odmevnosti slednje problematike. Omenjeno pojasnjuje z bistveno spremembo vloge in položaja slovenskih izobražencev v novi državi, katere konstitutivni del so bili tudi

¹ Petra Svoljšak, Ervinu Dolencu v večni spomin : (29. september 1960 – 22. februar 2009). *Kronika* 57, 2009, št. 3, str. 547–549.

² Aleš Gabrič, Dr. Ervin Dolenc 1960–2009. *Šolska kronika* 18, 2009, št. 1, str. 159–162.

³ Jurij Perovšek, V spomin Ervinu Dolencu. *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, 2009, št. 1, str. 9–14.

⁴ Bojan Godeša in Žarko Lazarevič, Dr. Ervin Dolenc, (29. 9. 1960 – 22. 2. 2009). *Zgodovinski časopis* 63, 2009, št. 1-2, str. 245–249.

Slovinci, zaradi česar je odpadla njihova narodna obrambna funkcija. Opuščanje te funkcije je Dolenc spremljal v procesu depolitizacije slovenskih izobražencev tako znotraj idejno-nazorskih taborov, kakor tudi med njima, pri čemer izpostavlja, da so kljub spremenjeni vlogi slovenskih izobraženci ohranili položaj utemeljiteljev slovenske identitete. To se odraža v izjemnem pomenu pri kulturni dejavnosti, tako ob razpravi kulturno-konceptualne dileme novembra 1918 in med drugo svetovno vojno ob angažiranju izobražencev pri velikih založniških projektih na obeh straneh v državljanski vojni.

Izbor razprav je napravil uredniški odbor, sestavljen iz Ervinovih sogovornikov (Aleš Gabrič, Bojan Godeša, Žarko Lazarević in Jurij Perovšek), s katerimi je ob raznih družabnih priložnostih v dialogu pretresal kompleksna kulturna vprašanja in opredelitve. Ob tem velja izpostaviti Dolenčevo predanost dialogu, kar je tudi poudaril v svojem javnem nastopu 10. oktobra 2007 na znanstvenem sestanku »Sodobno slovensko zgodovinopisje«. Monografija je sestavljena iz spremne besede, ki jo je napisal Jurij Perovšek, treh tematskih sklopov, povzetka v slovenskem in angleškem jeziku ter Dolenčevega razmišljanja »Arhivisti in zgodovinarji«, javno predstavljenega na omenjenem posvetu. Kot ključen problem pri interpretaciji preteklosti je izpostavil pomanjkanje dialoga, kar je najbolj izrazito pri politično aktualnih zgodovinopisnih raziskavah.

V prvem tematskem sklopu »Leto 1918 in potem« je obravnavan proces slovenizacije, ki jo je označil z negativno opredelitvijo »deavstrizacija«, s čimer je želel izpostaviti radikalne premike v kulturi in šolstvu po prevratu. Najbolj slikovito je radikalnost ponazoriti z deležem Slovencev v službah, za katere je bila zahtevana univerzitetna izobrazba. Pred vojno je bil delež »zgolj« 40 %, po prevratu se je v kratkem obdobju podvojil, pri čemer je verjetno potrebno izpostaviti, da je bilo v avstrijskem delu habsburške monarhije pred vojno v povprečju kar 87 % služb, za katere je bila potrebna akademska izobrazba v državni domeni, od tega 51 % v upravi in 36 % v šolstvu.⁵ Na delež ima pomembn vpliv določanje državnih mej in selitve slovenske inteligence s Koroške in Primorske, ki so posledice nacionalističnega pritiska v sosednjih državah. Za odločne, radikalne ukrepe in spremembe pri procesu slovenizacije je obstajala politična enotnost. Zanj je poskrbel poverjenik za uk in bogočastje dr. Karel Verstovšek, ki ga je Dolenc upravičeno označil za »našega prvega kulturnega ministra«. Izpostavlja Verstovškovo odločnost, radikalnost in delavnost pri urejanju šolskega vprašanja, Vseučiliški komisiji, gledališču v Ljubljani in Mariboru, Filharmoničnem društvu, ki je naletela pri nekaterih predlogih na nasprotovanje ali vsaj zadržanosti. Kljub temu ocenjuje Verstovškovo urejanje kulturnih razmer, za kar je bil v vladi pristojen skoraj dve leti kot pozitivno, ker je ohranil trezno glavo, kljub obujanju kulturnega boja in pripomogel pri ključnih institucionalnih rešitvah slovenske kulture. Jedro kulturnega boja je bilo šolstvo, kar pa je eden izmed ključnih parametrov pri presojanju razlik v kulturni in socialni razvitosti med jugoslovanskimi pokrajinami. Dolenc pri tem izhaja iz geografske

⁵ Helmut Rumpel, *Die Intellektuellen in Cisleithanien. Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Band IX/1/2*. Wien, 2010, str. 1121.

ekonomsko-socialne razvojne os sever – jug. Pri tem na podlagi obsežne zbirke statističnih podatkov ugotavlja kulturni mozaik kot del splošne kulturne razvitosti (izobraževalni sistem, civilna družba, obiskovanje kinematografov in gledališč). Podatki, ki nudijo verodostojne medsebojne primerjave, razkrivajo opazne stopnje razvitosti med najširšimi sloji, medtem ko se opazneje elite v razvitejših banovinah ne razlikujejo od tistih v manj razvitih.

Sklop »Kultura in politika« je sestavljen iz štirih razprav – prve tri (O slovenstvu; Intelektualci in delitve; Kultura kot politična propaganda) tematizirajo odnos do nacionalne identitete (biti) in njihovo vlogo oziroma ustvarjalni pomen za nacionalno reprezentativne zadeve. V razpravi »Država, cerkev, šolstvo« pa je natančno predstavljen odnos med državo in Cerkvijo na ključnem torišču – to je vzgoja mladine, problem, ki ga Dolenc širše umešča v kontekst poskusov poenotenja na šolskem področju. Ob tem velja izpostaviti, da je bila šolska zakonodaja sprejeta v času kraljeve diktature, konkordat pa podpisan junija 1935. V razpravi »Intelektualci in delitve« je temeljit razmislek namenjen osvobajanju izobražencev znotraj taborov, tako v liberalnem kakor tudi v katoliškemu taboru. Pri katoliškem taboru je bilo ločevanje bistveno hitrejše in bolj radikalno, vedno v času, ko je bila SLS v vladah. Do dokončne ločitve je prišlo s krizo elitne katoliške umetniške revije Dom in svet leta 1937. Podobno je možno ugotoviti za liberalni tabor, ki je zaradi togega vztrajanja pri jugoslovanskem integralizmu in centralizmu pri izobražencih izgubil podporo in zaupanje. Ob tem je v tridesetih letih prišlo do premika temelja razdvojenosti slovenske družbe z ideološko civilizacijske ravni kulturnega boja na pragmatično politično raven protifašizma in protikomunizma. To obdobje predstavlja v primerjavi z liberalnimi dvajsetimi tudi obdobje oženja intelektualnega prostora. Dolenc ob tem opozarja, da je »podobo o skrajni bipolarnosti slovenskih tridesetih let brzkone vsilil tudi kasnejši razvoj dogodkov«. Zanj državljanska vojna ne predstavlja logičnega zaključka predvojnega idejno-nazorskega zaostrovanja. Opredelitve izobražencev v času druge svetovne vojne predstavi v razpravi »Kultura kot politična propaganda«. Ugotavlja, da pritegnitev izobražencev v ekstremnih pogojih državljanske vojne na obeh straneh priča o velikem pomenu kulturne ustvarjalnosti za identiteto Slovencev in posebnosti slovenskega kulturnega boja – poleg boja za prevlado dveh nasprotujočih si ideologij tudi kot boj za prevlado v duhovnem ustvarjanju.

Zadnji sklop Kultura in ideologija tematizira iskanje rešitve za krizo liberalizma, pri čemer se pojavljajo rešitve, ki ponujajo totalitarne ideje v škodo že dosežene ravni pravic in svoboščin. Ugotavlja, da se kljub podobnim razmeram v Italiji, Nemčiji ali Španiji v Jugoslaviji širše niso uveljavile oblike fašizma. Problemu fašizma je namenjeno veliko pozornosti, saj se Dolenc loteva analize v obliki predstavitve širokega loka dejavnikov za razvoj fašizma ter uveljavitvi fašizma v lokalnem okolju. Tako kot je bila Dolenčeva pogosta praksa, je pri uveljavitvi fašizma na Primorskem za kraj mikro raziskave izbral domače Senožeče. V razpravi je naredil razlikovanje med avtentično privrženostjo in opurtunizmom, ki ga razume kot prisilno politizacijo zaradi eksistencialnih stisk. Temu izzivu je bila najbolj izpostavljena generacija, ki se je v tridesetih letih morala ekonomsko in socialno

osamosvojiti. Kljub emigraciji slovenske inteligence in želje po mirnem življenju je bil v Senožecah delež članov nižji v primerjavi z ostalo tržaško provinco.

Znotraj zadnjega sklopa je pomembna vloga namenjena vprašanju generacije kot pomembnemu motivu zgodovinopisnih poglobitev. Ta sklop se prične s preverjanjem teze o sporu med »mlajšo« in »starejšo« generacijo slovenskih komunistov. Dolenc preseže osnovno vedenje o sporih in frakcijskih bojih kot stalni praksi partije in razhajanja med generacijama, ki sicer starostno nista bili homogeni, z analizo politične in življenjske usode 55 vodilnih komunistov iz starejše generacije po drugi svetovni vojni. Ugotavlja, da je mlajša generacija, ki jo je poosebljal tandem Boris Kidrič-Edvard Kardelj, prevzela pobudo ob pripravah na ustanovitev Komunistične partije Slovenije, po vojni pa je mlajša prevzela popoln primat.

Razpravo »Kocbekovo premišljevanje o Španiji« umešča v široki lok transformacije v katoliškem taboru ter razhajanja znotraj na videz relativno homogenega idejno-nazorskega tabora. Pri tem si zastavlja metodološko vprašanje o sobivanju dveh generacij, med katerimi je ključna ločnica v strpnosti kot temeljnemu dejavniku za spremenjen odnos do kulture s strani katoliškega tabora v dvajsetih letih v primerjavi z obdobju pred prvo svetovno vojno (vsaj na Kranjskem). V osnovi je to tudi generacijsko vprašanje: med akterji kulturnega boja pred svetovno vojno in mlajšo generacijo, ki je bila bolj strpna do visoko kakovostnih pojavov. Takšno stanje je predstavljeno na primeru elitne reprezentančne kulturniške revije katoliškega tabora Dom in svet, v kateri je tlel latentni spor od 1917 dalje. Ta se je ob bolj liberalnih dvajsetih in uredniškemu dvojcu France Koblar in France Stele postavljaj v ozadje, vendar ne v pozabo. Ob tem se postavlja temeljno vprašanje zaupanja urednikovih pristojnosti – nad vsebino, širino in kakovostjo prispevkov, širine vprašanj in pristopov k splošnim družbenim problemom, vzgojnost revije – v odnosu do založnika. Odnos med uredništvom in založnikom Katoliškim tiskovnim društvom je bil nedorečen. Nezadovoljstvo založnika je eskaliralo ob omenjenem Kocbekovem članku. Reakcija odraža oženje intelektualnega prostora ter spremembo razmer v katoliškem taboru, ko se je po ukinitvi in razpustu nepolitičnih društev v času izrazitega unitarističnega in centralističnega pritiska 1931–1935 prenesla teža delovanja tabora na cerkvene organizacije. Dolenc ob tem opozarja, da je razum še zmeraj imel domovinsko pravico in združevalno moč, ter da je videz skrajne polarizacije vsilil kasnejši razvoj dogodkov v obdobju druge svetovne vojne.

Problemu katoliškega tabora je namenjena tudi zadnja razprava, ki se dotika Antona Korošca, najpomembnejšega slovenskega politika, ki je s svojim vplivom in politično težo bistveno pripomogel pri ustanovitvi Univerze v Ljubljani ter Akademije znanosti in umetnosti. Ravno »politično težo« in ambicije v letih 1939 in 1940 obravnava Dolenc na podlagi novih dnevniških virov pri razjasnjevanju okoliščin ob sprejemanja judovske zakonodaje v Jugoslaviji. Koroščeve aktivnosti razume kot odraz zanj značilne pragmatične politike, ki so vpete v prizadevanja za ponoven vzpon na mesto predsednika vlade.

Historiografsko obravnavo slovenske kulturne zgodovine med obema svetovnjima vojnama je Ervin Dolenc iz kronološkega niza golih dejstev spremenil v razčlenjeno in utemeljeno interpretacijo obdobja institucionalizacije kulture in

proces ustvarjanja kritične mase slovenskih izobražencev v domovini, ki se odraža v njihovi depolitizaciji ter osredotočanju na njihovo osnovno poslanstvo. Zaradi kvalitativnega pristopa Dolenčeve poglobitve še dolgo ne bodo izgubile aktualnosti v slovenskem zgodovinoписju oziroma pri vseh tistih, ki jih zanimajo temeljna vprašanja slovenskega kulturnega razvoja tako na področju kulturnega boja kakor tudi (iz)gradnje nacionalne identitete ter izgradnje slovenske meščanske (kulturne) elite v meščanskem delu slovenskega kratkega kulturnega stoletja (od Vedine ankete oktobra 1913 do anketa Zavoda RS za šolstvo o ukinitvi srbohrvaščine kot obveznega predmeta v osnovni šoli jeseni 1992).

Željko Oset